

3 (H. L. Strack -) P. Billerbeck, Kommentar zum Neuen
Testament aus Talmud und Midrasch I, München 1969⁵, 600nn.

4 V obou případech jde o sbírky výroků, poznamenané uči-
telskou tradicí "matoušovské školy" a závěrem redigované
evangelistou, ale vycházející nesporně od Ježíše; svr. K.
Stendahl, The School of St. Matthew, Philadelphia 1968²,
30n; H. D. Betz, The Sermon on the Mount: Its Literaty
Genre and Function, The Journ. of Relig. 59/1979, 285-297.

5 Matouš tuto látku rozděluje do dvou částí, aby odpovídala dvěma antitezím (Mt 5,38-42 a 43-48).

6 Der Kern der Bergpredigt, Hamburg 1969, 23nn.

7 H. Braun, Spätjüdisch-häretischer und frührchristlicher
Radikalismus II (BzHTh-24/2), Tübingen 1957, 83nn.

8 Matoušovská blahoslavenství jsou zaměřena dovnitř kruhu Ježíšových učedníků a dovnitř církevního společenství,
jsou to blahoslavenství těch, kdo vzali vážně Ježíšovo evan-
gelium, které nám v typické vnitřní i vnější (2. osoba, ni-
koli 3.), která je příznačná pro blahoslavenství vůbec: např.
Ž 1; Mt 5) podobě zaznívá z Lk 6,20nn.

9 Řecky mluvící křesťané tu užili slovesa, které lite-
rární řečtina téměř neužívala, protože nepatřilo do lite-
rární mluvy.

10 Svr. W. Schenk, Der Segen im Neuen Testament (ThA-25)
Berlin 1967, 66nn.

11 Takové naivní stanovisko najdeme v nejstarší církevní
literatuře v Didaché 1,3.

SUL ZEMĚ A SVĚTLO SVĚTA

Příspěvek k exegesi Mt 5,13-16¹

J. B. Souček

Dvojité logion o soli země a světle světa, zachované u Matouše, náleží k nejznámějším a nejčastěji exegetovaným a vzdělavatelně vykládaným místům Nového zákona. Bylo by poněkud opovážlivé, kdybychom si myslili, že o podobném mís-
tě řekneme něco zbrusu nového. Přesto však může být užitečné pokusiti se o stručný přehled exegetických problémů, kte-
ré se tu vyskytují, a potom se znova zamyslit nad zaměřením a významem tohoto místa v rámci Matoušova "kázání na hoře".

Obecně se uznává, že tento dvojitý výrok je ve své ny-
nější podobě a ve svém zařazení vytvorem evangelisty Matou-
še. Máme-li jej správně pochopit, je proto nutné orientovat se o tom, jaké má pozadí v dřívějších dějinách tradice.
Shledáme přitom, že každá z jeho složek šla v dřívější tra-
dici oddělenou cestou.

Výrok o soli má v našem nejstarším evangeliu zvláštní, málo průhlednou podobu. V deváté kapitole evangelia Markova nalézáme soubor výroků o následování Ježíše a o tom, jak je přítom potřebí radikální ochoty k odříkání (Mk 9,42-50); je to soubor seřazený a navzájem spojený jistými společnými výrazy, "hesly" (pohoršení - oheň - sůl). Na konci této řa-
dy jsou tři výroky, které jsou s předchozími spojeny heslem "oheň", navzájem však heslem "sůl":

Každý bude solen ohněm. Dobrá je sůl; ztratí-li však sůl svou slanost, čím ji okořeníte? Mějte sůl sami v sobě a žijte mezi sebou v pokoji. (Mk 9,49-50)

Prostřední z těchto tří logií nás bezprostředně upomíná na Mt 5,13; zdá se, že je přímo jeho původní podobou, ale je samo o sobě málo průhledné. Co znamená obraz soli, co si máme představit pod obrazem nenevratitelné ztráty její slanosti? Bezprostřední souvislosti výroku smíme k odpovědi na tu to otázku užívat jen velice opatrně, protože seřazení logií bylo patrně podmíněno předně vnějšími, slovními "hesly". Nadto se zdá, že zpětná souvislost ukazuje právě opačným směrem než souvislost kupředu. Ve výroku bezprostředně následujícím: "Mějte sůl sami v sobě a žijte mezi sebou v pokoji" sůl zřejmě zobrazuje něco niterného - vnitřní zaměření nebo smýšlení člověka, které vede k pokojnosti, mírumilovnosti. Takový důraz na niternost uprostřed synoptického kontextu poněkud překvapuje. Není proto divu, že se Johannesu Weissovi toto slovo zdá "janovské"², i když jeho názor, že v důsledku toho je nelze pokládat za původní součást Márkova evangelia, je patrně ukvapený. Naproti tomu se zpětná souvislost, pokud je zajištěna, lépe shoduje s eschatologickou objektivností synoptického podání. Textově kritické podání tohoto výroku je poněkud zmatené; přesto lze s velikou pravděpodobností míti za to, že v původním znění tu šlo o krátký výrok, který byl snad ražen v navázání na Lv 2,13: "Každý bude solen ohněm" (Mk 9,49). Toto kratičké logion dobře nazavazuje na předchozí oddílek, na slova, podle nichž podmínkou nebo následkem povolání do království Božího může být utít si údy nebo vyrvat si oko. Tato myšlenka je dále rozvedena a výrazně ilustrována nejen heslem "ohen", nýbrž i motivem "osolení", tj. pravděpodobně zkušení nebo pročištění nebo zkušení ohněm: vrcholná odhodlanost v následování Ježíše, tak drasticky vyjádřená obrazem utětí údu a vyrvání oka, je v prvním výroku o soli chápána jako obraz nebo předjídka eschatologického soudu a tím je postavena i do světla eschatologického záslibení.

Není snad zcela jisté, zda tyto souvislosti vskutku už rozhodovaly nebo aspoň spolupůsobily při sestavení dnešního markovského kontextu. Také není nade všecku pochybnost jisté, zda podle úmyslu evangelistova má při výkladu prostředního ze tří logií rozhodovat souvislost s v. 49 či spíše s v. 50b. Jedno však je zcela jisté, totiž že pozdější tradice onomu

prostřednímu logiu rozuměla v prvním smyslu, tj. podle v. 49. U Lukáše se totiž slovo o soli objevuje v následující podobě:

Dobrá je sůl; jestliže však sůl bude zmařena, čím bude okořeněna? (L 14,34)

Slovní rozdíl proti Mk je nepatrný. Přesto však pokračování výroku ve v. 35 rozvíjí obraz i myšlenku směrem, s nímž se později setkáváme u Mt. Zejmavější a významnější je však celá souvislost u Lukáše. Třetí evangelista připojuje tento výrok k oddílu, v němž se pomocí ostře formulovaných logií a pomocí dvojího podobenství o neuvážené stavbě věže a o nedostatečné přípravě k válce ukazuje na náklad následování Ježíše a varuje se před neuváženým následováním (L 14,25-33). Tento odstavec končí slovy:

A tak žádný z vás, kdo se nezřekne všeho, co má, nemůže být mým učedníkem. (L 14,33)

Tuto lukášovskou souvislost smíme pokládat za rozvinutí a zdůraznění markovské. Jistě pak se nám tím ukazuje, jak Lukáš rozuměl slovu o soli, které samo o sobě snad není jednoznačné: sůl zobrazuje zvláštní poslání učedníků, bez něhož by učednictví ztratilo všechn smysl a všechnu hodnotu; tato zvláštnost pak spočívá v poslední svobodě vůči všemu, co nás poutá, i kdyby to byly svazky nejpřirozenější a nejsamozřejmější, spočívá v odhodlání v případě potřeby všecko riskovat a zříci se všeho, co máme.

Stejná souvislost je však zachována i u Matouše, i když poněkud jiným způsobem. Slovo o soli tu nazavazuje na zdvojené blahoslavenství těch, kteří jsou pronásledováni a tupeni (Mt 5,10-12). Při svém pokusu pochopit smysl matoušovského dvojitého výroku o soli a o světle nesmíme zapomenout na tu to souvislost.³

Než však přistoupíme k výkladu tohoto dvojitého výroku, musíme říci ještě několik slov o předchozích dějinách výroku o světle.⁴ U Marka se podle nejstaršího dosažitelného textu toto logion objevuje v podobě velmi neobvyklé a ve spojení s jiným výrokem:

Přichází snad svíce, aby byla dána pod nádobu nebo

pod postel a ne na svícen? Nic není skrytého, co by jednou nebylo zjeveno, a nic nebylo ukryto, leč aby vyšlo najevo. (Mk 4,21-22)

Počáteční slovo: "Přichází snad svíce..." je tak zvláště a neočekávané, že je i většina moderních překladatelů obměňuje podle znění známého z Mt a L: "Přináší se snad svíce ..." nebo "Přichází se se svíci" a pod. Podobná obměna je ostatně osvědčena i pozdějšími rukopisy evangelia Markova. Většinou vládne přesvědčení, že zvláštní podoba nejstarší textové trádce Markovy není nicím jiným než neobratnou formou stejné výpovědi, jakou nacházíme u Mt a L. To však není nikterak jisté, naopak, je to podle mého mínění velice nepravděpodobné. Už Johannes Weiss⁵ a po něm ještě jasněji Ernst Lohmeyer⁶ ukázali na to, že znění: "Přichází snad svíce..." není ve smyslu Markově nikterak zvláštní a podivné, nýbrž že má poukázat na eschatologickou událost příchodu království Božího v Ježíšovi, že je to tedy alegorisující metafora. Podle toho je slovo o světle malým podobenstvím, které chce říci v podstatě totéž co ostatní, delší podobenství téže kapitoly (Mk 4). Království Boží se již skutečně, byť skrytě prolamilo do tohoto věku, působí uprostřed něho, a nebude uhašeno, tj. překonáno žádnými lidskými ani nadzemskými mocnostmi, nýbrž bude mít poslední slovo. Toto dvojité logion - ostatně také následující dvojité logion o míře, jíž se měří, a o dávání a přijímání - je tedy eschatologickým slovem útěchy, či snad lépe povzbuzujícím napomenutím: Nebojte se, i když nevidíte jednoznačné, hmatatelné důkazy království Božího; radostně vytrvejte a čekejte na jeho příchod! A nelze podle mého soudu pochybovat o tom, že pro evangelistu Marka toto zaslíbení již stálo v plném světle ukřížení a vzkříšení Ježíšova. Vždyť je to evangelium, v němž všecko s nepřehlédnutelnou a neodolatelnou naléhavostí směruje k velikému rozuzlení v příběhu Ježíšova utrpení a zmrtvýchvstání.

Lukáš 8,16m stručné dvojité logion o svíci určené na svícen a o skrytém, jež má být zjeveno, připojuje k výkladu podobenství o rozsevači (L 8,11-15), tedy do téže souvislosti jako Marek. Nadto však přináší slovo o svíci ještě jednou

(11,33). Tato dubleta, pocházející z pramene logií (Q), staví slovo o svíci do souvislosti se slovy mluvícími o světle "ve vás". Chápe je tedy jako podobenství upřímné, kající (L 11,29nn!), celé víry, nikoli však jako přímý poukaz na nastávající veliký eschatologický obrat. I jemné přetvoření markovského znění u L 8,16 ukazuje stejným směrem: nemluví se tu o příchodu, nýbrž o rozsvícení svíce, a ve spojení s paralelním přetvořením závěru podobenství o rozsevači se tak slovu o svíci dává význam napomenutí k plodnému přijetí zvěsti a k projevování víry trpělivým a poslušným životem. Tím je připraveno imperativní pojetí Mt 5,14nn.

2.

Matouš nejen spojil v jedno dva předtím odděleně tradované a obsahově odlišné výroky (o soli a o světle), nýbrž je také jazykově i věcně přetvořil a doplnil a tím z nich vytvořil výrazný, jednotně zaměřený dvojitý výrok.

Předně: jednotným úvodem "Vy jste..." učinil z těchto výroků slovo povolání a pověření. S odkazem na Ex 19,6 říká E. Lohmeyer⁸, že jsou to slova "vyvolující". Vyvolení však v Písmu - u Pavla stejně jako u proroků - neznamená osobní výsada, nýbrž pověření, poslání ke službě. To se v našem oddílu vyjadřuje připojením slov "sůl země", "světlo světa". Skupina učedníků - a v souvislosti evangelia Matoušova se jistě přitom myslí i na sbor, na mladou církev - tu dostává povolání pro zemi, pro svět. Je tu k tomu, aby svým slovem, svým jednáním, svou existencí i způsobem svého života byla služebnicí, anebo nástrojem milostivé svrchovanosti Boží nad světem.

Podle svých předchozích dějin i podle své bezprostřední souvislosti zdůrazňuje slovo o soli především zvláštnost sboru. Solí země může být jen tehdy, když se spolehne na zaslíbení svého Pána a vezme na sebe všecky újmy, všecko odříkání, všechnu tiseň, až k radostnému snášení protivenství. Nesení kříže je už podle L 14, ano pravděpodobně už podle M 9, podstatnou stránkou "slanosti" sboru. Tímto způsobem je imperativ poslání zakotven v indikativu vyvolení. Imperativní stránka je však dále zdůrazněna poukazem na hrozící

negativní nebezpečí. Kdyby došlo k nemožnému, totiž kdyby sůl ztratila svou slanost, kdyby se obec Ježíšova přizpůsobila světu a utíkala před křížem, nehodila by se k ničemu, musela by být vydána pohrdání, zatracení a zničení. To je řečeno obrazem, že zkažená sůl bude ven vyhozena a pošlapána. Mají to provést lidé. To jste nejprve patří k obrazné stránce výroku, má se to tedy chápát jako obraz odsouzení a zatracení od Boha. Nezdůstává tu však jen při obrazu. Nepochybíme, vzpomeneme-li si na prorocké výroky (Iz 10!) a myslíme-li tu na to, že soudy Boží provádějí lidé. Pozitivní stránku však, slanost sboru, máme chápát ve světle myšlenky naznačené v Lv 2,13, podle níž sůl činí oběti přijatelnými Bohu.⁹ Máme ji tedy chápát tak, že věrný, poslušný a k obětem hotový život sboru vstupuje před Boha za svět, zastává se ho, a tak jej zachovává před konečným hněvem Božím. Nejde tu tedy o immanentní proniknutí a ovlivnění světa, nýbrž o eschatologické zástupnictví. To je první, základní úkol sboru.

Pozitivně-aktivní stránka tohoto úkolu, poslání sboru, se zdůrazňuje spíše v druhém členu dvojitého výroku, ve slovu o světle. Jestliže tu vskutku jest sbor, jestliže jeho sůl nezmizela, je světlem světa. Matoušův dodatek připojuje: je městem na hoře, tj. stojí na tom místě, kde podle starozákonného proroctví stála hora Sion.¹⁰ Toto město nemůže zůstat skryto. Učiníme dobré, když i z toho výroku zaslechneme nejprve útěšný, povzbuzující tón. Ale v. 15, v němž se výrok podle Marka zřetelně indikativní, povzbuzující (o světle určeném na svícen) objevuje v imperativní obměně známé už z Lukáše, je přechodem ke zcela imperativnímu verši 16, který je dalším dodatkem Matoušovým. V pravém bytí sboru je zahrnut úkol i plná moc býti světlem světa. Jde tu o možnost, odhadlanost a povinnost misijní. Matouš jistě myslí právě na tento konkrétní závazek - misijní rozkaz zmrtvýchvstalého Pána 28,18-20 je už zde na obzoru. A nepochybňě musí být tento závazek plněn lidskými slovy. Je však důležité, abychom si povšimli, že to Matouš jen mlčky předpokládá, že však výslovně zdůrazňuje jen druhou stránku, totiž že toto poslání, býti světlem světa, musí být potvrzováno a neseno

celým životem sboru:

Tak nechť svítí vaše světlo před lidmi, aby viděli vaše dobré skutky a chválili vašeho Otce, který je v nebesích. (Mt 5,16)

Pouhá slova nejsou k ničemu. To není moderním objevem, to už pravokřesťanští zvěstovatelé jasně viděli, zdůrazňovali a vštěpovali - až k takřka pohoršlivému slovu prvního listu Petra (3,1), že zbožné ženy mají své muže získávat pro Krista beze slova. Toto napomenutí Matoušovo je od nábožensko-mravního sebevědomí, od farizejské pýchy odlišeno tím, že lidé nemají hledat slávu a chválu svou, nýbrž Boží.

Které však jsou ty dobré skutky, které mají světlu pravdy Boží dátí svítit před lidmi? Jistě tu nejde o jednotlivé kultické úkony nebo morální výkony, nýbrž o celostní orientaci a směřování celého života, o život ze slova Boží lásky i přísnosti, která k nám přichází v Ježíšovi. Tu jsme se však vyjádřili moderním, obecným, abstraktním způsobem, protože bychom jinak snad nedovedli plně pochopit celý dosah těchto slov. Avšak Ježíšovská tradice, kterou Matouš zpracoval, myslí konkrétně podobně jako Starý zákon. "Dobré skutky" jsou v příkladech líčeny v následujících oddílech kázání na hoře, zejména však v antitezích Mt 5,20-48. Tato po literární stránce dosti složitá sestava vrcholí v závěrečných oddílech o neodpírání zlému a o lásce k nepřátelům (Mt 5,38-48; tyto oddílky jsou v hlavních rysech paralelní k 1,6,27-30 32-36). Patří sem však i další oddíly z Mt 6-7: výstrahy před shromažďováním pokladů, před službou mamonu, před nedověrnou starostlivostí, před samospravedlivým souzením, před nečinným a nezavazujícím uctíváním Boha. Tyto pokyny jsou příliš momořádné, aby mohly být chápány prostě jako návody ke všeobecně předepsaným zákonickým výkonům. Jsou však také příliš konkrétní a životné, aby mohly být zneškodněny jako přemrštěné ilustrace niterného smýšlení. Myslí se tu na zcela konkrétní činy - arci na mimořádné, totiž prorocké činy.

Pojem profetismu se nám už dříve takřka vnucoval. Je podle mého přesvědčení klíčem ke správnému pochopení našeho oddílu a proto i celého kázání na hoře. Lze v tomto směru

poukázat i na slovo bezprostředně předcházející:

Vždyť právě tak pronásledovali i proroky, kteří byli před vámi. (Mt 5,12)

Prorocký motiv je však v kázání na hoře zakotven mnohem hlouběji než v izolovaném a snad náhodném jednom slovu. Sbor má být soli země tím, že se staví za svět před Bohem svou zvláštností, neposkvrněností a hotovostí k utrpení. To můžeme označit jako kněžskou službu sboru. Sbor však má být světem světa tím, že svými dobrými skutky, tj. svým bytím i jednáním formovaným poslušností k pokynům Ježíšovým, svým následováním Ježíše, žije před tváří světa novým životem pojmenovaným Boží láskou a Božími zaslíbeními.

Tato celou svou podstatou prorocká existence sboru se jistě bude projevovat také jednotlivými poznatky – tím, že oko osvícené pokornou a nadějnou výrou bude umět pravou situaci sboru i světa vidět pravdivěji a pronikavěji, že v jednotlivých případech bude umět lidem i světu rozumět lépe než oni sami sobě. To však je teprve ovocem bytí sboru, ovocem toho, že tu uprostřed světa žije pospolitost, kde jest přijatou a prožitou mocí svrchované lásky Boží brzděno, ano vždy znova překonáváno naše lidské sobectví, naše pýcha, naše samospravedlnost a tvrdost, náš strach a naše zoufalství. Že tu jsou lidé, kteří si dovedou navzájem odpoutat a pomáhat, místo aby se mezi sebou soudili a jedni druhé odsuzovali; kteří nehledají jako pohané nejprve svůj vlastní prospěch, nýbrž království Boží a jeho spravedlnost; kteří nedychtí po pomstění křivdy, která se jim stala, nýbrž milují své nepřátele a modlí se za ty, kteří jim ubližují. Lidé, kteří mezi sebou žijí v pokoji, jak je to řečeno už v markovské podobě slova o soli.

To má pro ostatní, pro lidi, kteří jsou vně, býti živým proroctvím zaslíbením lepší možnosti, ano nového světa. A tak i pozváním, navrátiti se k Otci, z jehož dokonalosti a milosrdenství pochází všecko, a najítí v něm nový, pravý život.

Připojme ještě tři poznámky k dosavadnímu výkladu naše dvojitého logia:

a) První se týká struktury kázání na hoře. V tomto směru naše dvojité logion má ústřední a klíčové postavení uprostřed páté kapitoly Matoušovy, a snad i celého kázání na hoře. Tvoří totiž přechod, takřka jakýsi most mezi zaslibenými blahoslavenství (5,1-12) a mezi závazky antiteze (5,20-48) a dalšími pokyny této velké sestavy logií. Podobný přechod od indikativů k imperativům jsme však pozorovali už v předcházející, předmatoušovské tradici. Vidíme tedy, že už v synoptické tradici je naznačena koordinace indikativů a imperativů, která je potom rozvedena u Pavla.

b) Mluvili jsme právě o synoptické tradici o Ježíšovi, a v celém výkladu jsme se snažili objasnit poselství Matoušovo a jeho theologii. Jak tomu však jest s poselstvím a s theologií Ježíše samého? Je nám snad zcela nedostupná, nebo nám na ní vůbec nezáleží? Nejsme toho názoru. Je však jasné, že jeho poselství a theologii máme před sebou v první řadě toliko ve výkladu evangelistů, tj. v tom, jak oni podání o Ježíšovi sestavovali, aplikovali, přetvářeli, doplňovali. Není to ani jinak možné. Slova, která nás oslovyjí a požadují od nás rozhodnutí, nemůžeme doopravdy dále sdělovati jinak, než když je v tomto našem sdělení nějak zahrnuta i naše odpověď, tj. také naše pochopení. Proto nemůžeme obějít odpovědi a výklady prvních tradentů nám dostupných, nýbrž musíme na ně soustředit všecku svou pozornost. Proniknouti k historickému Ježíšovi samému se nám jen ve výjimečných případech může podařit tím způsobem, že bychom se dostali k jeho "verba ipsissima" (k doslovnému znění jeho výroků). A ani v tomto případě to nebudou slova bez výkladu. Nejčastěji se k němu dostaneme jen tak, že budeme srovnávat slova (i příběhy) uchovaná tradicí, vnikat do rozličných transformací, výkladů a doplňků těchto slov a příběhů, a přitom se nám bude tu s větší, jindy s menší jasností dařit postihovat, že a jakým způsobem tyto rozličné obměny přece jen ukazují týmž směrem a tedy zřejmě plynou z téhož zdroje.

Mám za to, že se nám podařilo postihnout a do jisté míry objasnit, že v daném případě máme před sebou velice přízni-
vý případ, že se totiž i v relativně pozdní a vyzrálé podo-
bě zachycené evangeliem Matoušovým setkáváme se živým, nás
oslovujícím, pobízejícím i zneklidňujícím slovem Ježíše sa-
mého.

c) Ani akademickou přednášku nesmíme zakončit, aniž bychom se sami vystavili tomuto slovu. Je to pro nás na prvním místě slovo soudu. Drsná slova o soli, která ztratila svou slanost a nehodí se k ničemu, než aby byla ven vyvržena a od lidí pošlapána, nás zneklidňuje a obviňuje. Jako exegetové máme v první řadě povinnost ponechat těmto a jiným podobným slovům evangelia celou jejich drsnost a přísnost a dávat si pozor, abychom je svými výklady neoslabovali. To jsme my theologové dělali až příliš často. Někdy ortodoxním způsobem, když jsme kázání na hoře vydávali za pouhé zrcadlo k poznání naší hříšnosti a potřeby spásy, nechtěli jsme v něm však vidět konkrétní a zavazující pokyny. Jindy jsme to dělali způsobem historicko-kritickým, když jsme tuto drsnou přísnost vykládali jako pouhý projev přemrštěného a mytologicky podloženého eschatologického radikalismu. Přenechali jsme jen některým "sektám" (jež bychom možná měli spíše nazývat "první reformaci"¹¹) a několika velikým osamělým, prý podivinským, duchům, aby kázání na hoře brali vážně.

Dnes nás však Bůh postavil do světa, o němž si sice stále ještě nedovedeme představit, jak by se v něm "dalec vlád-
nout podle kázání na hoře", ale o němž stále jasněji víme nebo aspoň tušíme, že prostě nebude už příliš dlouho exis-
tovat, nebudou-li mu dány aspoň v rozhodných chvílích ně-
které poznatky, ano i osvícení, plynoucí vposledu ze světla
kázání na hoře. Dejme si pozor, aby synové tohoto světa zase jednou nebyli moudřejší ve svém pokolení než synové světla!

Poznámky

- 1 Přednáška vykonaná v listopadu 1962 na universitě v Bernu a Basileji a na pastorální konferenci v Ollon (kanton Vaud). Vyšlo česky v ThPř KR 30/1963, str. 1-7, německy v ThZ 19/1963, 169-179.
- 2 Ve spise "Die Schriften des Neuen Testaments neu übersetzt und für die Gegenwart erklärt", 2. vyd. 1907, I, str. 166.
- 3 Po přednášce v Basileji jsem byl upozorněn, že Oscar Cullman předložil podobný výklad slova o soli. Když jsem potom pročetl Cullmannova studii, která na neštěstí předtím ušla mé pozornosti (Que signifie le sel dans la parabole de Jésus?, Revue d'histoire et de philosophie religieuses 37 (1957), str. 36nn), shledal jsem s potěšením, že tento výklad potvrzuje celkový směr, i když ne všecky jednotlivosti mého pokusu.
- 4 Viz můj článek "Svíce (určená) na svícen", ThPř 1953, str. 6nn.
- 5 Na uved. místě str. 113.
- 6 "Das Evangelium des Markus", 1937, str. 85.
- 7 Domněnka E. Lohmeyera (na uv. m.), že takový sice byl úmysl Markův, že však Markovo znění je ve srovnání s Matoušovým a Lukášovým méně pregnanterní, "rozříkané a výkladem rozmělněné" ("zersagt und zerdeutet") a proto méně původní, se mi zdá málo přesvědčivé.
- 8 "Das Evangelium des Matthäus", vydal W. Schmauch 1956, str. 99.
- 9 Snad i ve smyslu příběhu o Sodomě Gn 18,23-32.
- 10 Srovn. Iz 2,1-4; Iz 60: Ag 2,6-9. K tomu studie: G. v. Rad: Die Stadt auf dem Berge. Gesammelte Studien zum Alten Testament, 1958, str. 214nn.
- 11 Pojem "první" a "druhé" reformace razil nejprve Dr Amedeo Molnár; viz např. Říčan - Molnár: Dějiny Jednoty bratrské, 1957, str. 410n.